

INTERJÚ

Csuday Csaba irodalomtörténész, tanár, író, hispanista műfordító. Publikál verset, szép- és értekező prózát. Volt diplomata, tanszékalapító. Lapszerkesztői pályáját a *Nagyvilágnál* kezdte és a *Magyar Művészetnél* fejezte be. Mintegy félszáz könyvben, regényben, antológiában, tanulmánykötetben szerepel szerzőként, fordítóként, szerkesztőként. A Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagja, a spanyol Polgári Érdemrend és a Magyar Érdemrend tisztikeresztjének kitüntetettje.

Az elsőség fényei és árnyai

Beszélgetés Csuday Csaba író-műfordító irodalomtörténésszel

Nomen est omen. Számodra jó vagy rossz előjel volt, hogy ritka a családneved?

Az okiratok és a családi legendárium szerint bizonyos, hogy a Csudai vezetéknev a garamvölgyi Csuda pusztához kapcsolható. A hely a török időkben kaphatta a nevét, az odáig felvonuló temérdek hadak látványáról. Apai dédapám arrafelé, Zselízen született és élt, urasági cselédként, akár a felmenői. Vasutas nagyapám, Pécel későbbi állomásfőnöke, szintén zselízi születésű volt. Az én nevem végén az ipszilon egyszerű elírás eredménye: apám Szegeden kiállított anyakönyvi kivonatában már így szerepel. Apám szemlélődő, természetimádó volt, kertész akart lenni, de katonás apja és rideg sváb anyja a nyugdíjas állással kecsegtető postatiszti pályára küldte. Gyakornokként került Mezőtúrra, ott ismerte meg anyámat, akinek felmenői gazdálkodók voltak. Anyám is komoly, elmélyedő természet volt, szerette a verseket. Idős apja galambászkodott, és rendszeren látogatta a református templomot. Hitbéli buzgalmban anyám is követte, így egybekelésükor katolikus apám adott reverzálist, családjá kitagadásától sem visszariadva. Postatiszti munkáját már Budapesten kezdte, onnan helyezték Kassára, a Felvidék visszacsatolásakor. „Vasárnapi festőként” jól bánt a pasztellkrétával, de érdekelte az atomfizika, a biológia és a spiritizmus is. Természetszeretete, gyenge tüdeje a budai hegyekig vezetett alkalmas bérleményt keresve. Ezt a Pasarét fölötti domboldalon találta meg, 1938-ig egy gazdag mérnök villájában. Mindennek meghatározó szerepe lesz a továbbiakban. De hogy ezek az előzmények csodák felé irányítottak volna? Ki tudja...

Miért tért vissza a családod Budapestre? Milyen meghatározó élmények érték egyetemi tanulmányaid előtt?

Ha jobban meggondolom, talán már az is kisebbfajta csoda, hogy egyáltalán megmaradtam. Kései jövevényként (anyám akkor negyven-, apám harminckilenc éves volt), alig két kiló súllyal születtem Kassán, 1944. március 12-én. S hogy mindjárt ellentmondjak interjúcímünknek: szüleim utolsó gyermeke lettem. Bár az is igaz: utolsókból lesznek az elsők. Még a koronás-címeres pecsét díszesleg születési okmányomon, amit nemrég többször is be kellett mutatnom, hogy a hivatal ne idegenként, szlovák nemzetiségűként azonosítsa. Szüleim elmondása szerint a Kassán töltött hat év volt életünk legnyugalmasabb szakasza,

konzolidált polgári körülmények között. Viszonylag per sze, hiszen beleesett a háború kezdete, a város bombázása, és sűrűsödtek a deportáltakat szállító vonatok is, amiket apám, az állomás főpénztárosaként, döbenten figyelt. 1944 őszén visszahelyeztette magát Budapestre, mivel már tudható volt: ha maradunk, csehszlovák állampolgárrá kell lennünk, és ez neki esküszegést jelentett volna. Mi pedig, anyám, három testvérem és én (kettő alig valamivel a születése után meghalt), egy postavagonban menekültünk utána, lakásunkat és minden ingóságunkat odahagyva. A semmibe, mert sem Pécelen, sem Mezőtúron, sem Budapesten nem volt hely a hatfős családnak. Valahogy mégis sikerült átvészelnünk az ostromot. Nekem valóban kisebb csoda folytán, mert az egyik légiriadó során a gyerekkocsira, amiben a pincébe vittek, rázuhant egy légnyomástól betörő ablak. Szerencsémre a sötétítőpapír került az üvegcserepek alá.

Hogyan talált új otthonra a családod?

A történet, apám ösztönös vagy tudatos bölcsességének hála, ott folytatódik, ahol 1938 előtt abbamaradt: a Törökvesz-dűlön. Apámék korábbi lakhelye fölött üresen állt egy családi villa, amelynek lakószintjét kiutalták nekünk mint háborús menekülteknek. De hamarosan megérkeztek valahonnan a ház tulajdonosai – a hatóság nál kaotikus lehetett a nyilvántartás –, akik megengedték, hogy maradjunk: a villa alsó szintjén, két, komfort nélküli helyiségben, hatan. Az eléggé nyomorúságos körülményeket nem részletezem; apám hamarosan meghalt fehérvérűségben, én pedig évente kiújuló ízületi gyulladást kaptam a hideg lakásban, némi szívbjajjal fűszerezve.

És édesanyád, testvéreid?

Apám haláláig édesanyám háztartásbeli volt, ötvenévesen kezdett dolgozni. Őt is a Posta vette alkalmazásba, először egy fiókban, de ott nem bírta a fizikai munkát. Utoljára a Csekkleszámoló Hivatalba járt. Legidősebb nővérem, 30-as születésű, műszaki rajzoló volt, bátyám, 38-as, a Puskás Tivadar technikumot végezte, majd estin a Műegyetem gyengeáramú szakát. Kisebb nővérem, aki egy évvel korábban született, mint én, és így szinte ikrek voltunk, sokfélét csinált, végül szintén technikusként ment nyugdíjba a MOM-ból. Amint látható: első lettem a családban, aki gimnáziumot, majd nappali egyetemet végezett.

Még nem szóltál gyerekkori, általános- és középiskolai alapélményeidről.

Az akkor még csalitos-sziklás-rétes-gyümölcsös Törökvész-dűlő, noha vészeket is tartogatott – több, a háborúból szanaszét maradt lőszer robbant föl a környéken, kíváncsi gyerekeket, kamaszokat tépve szét, és a szomszédos Kis-szikla barlangjában is történtek tragikus balesetek –, csodás terep volt nekünk, gyerekeknek. Jó időben álló nap csatangoltunk, csapatoztunk, fociztunk, télen szánkóztunk, síztünk, korcsolyáztunk. A domboldalon elegáns villák, szegényes putrik, kunyhók sorakoztak békésen, a kertekben, udvarokban baromfik, kecskék; még lovak is voltak egy szomszéd fuvarosnál. A lakosság is rendkívül vegyes volt: a tehetős, korábbi „úri” és polgári réteg, a munkásarisztokrácia, a kalandvágó proletár és vidéki származék éppúgy képviseltette magát benne, mint a Rákosi-rendszer új hatalmasai; elkerített orosz telepek is tartózták; medencés kertek, fegyveres őrök.

Ez a széles társadalmi paletta határozta meg általános- és középiskolai élményeim, és hatással volt egyetemi helyzetemre is. A Fenyves utcai általános, utána pedig a középiskola (a II. Rákóczi Ferenc Gimnázium) is jellegzetes kádergyerekgyűjtő, elitképző intézménynek számított.

Az általános idejéből három élményt említek: apám az ÁVO-n, a festés, Lengyelország. Apámat az utcáról vitték be, illetve vitette el egy asszony, aki a szakállas, bőrkabátos figurában egy nyilas gyilkost vélt felismerni. Az Andrassy úton vallatták, és két hétig semmit sem tudtunk róla. Egy rendes ember igazolta, aki a vád szerinti időben együtt volt velünk, egy pincében.

Ami a festést illeti: Szamosvári József, a kiváló tájképfestő volt a rajztanárunk a Fenyvesben egy évig, ő érezte meg velem a vízfestés örömét. Mindig volt az órán egy vödör víz, abba mártotta bele neki tetsző „alkotásainkat”, és amikor szépen összefolytak a színek és formák, azt mondta: „Na, látjátok, most jó!”. Egy kerti gyümölcszedést ábrázoló képemért egyszer nagyon megdicsért. Dagadtam a büszkeségtől.

Lengyelország: 1956 decemberének közepétől száz postásgyereket üdültetett a lengyel szakszervezet a Tátorjánban, felét Zakopane fölött, Chyrlán, felét Krynicán. Én Chyrlán voltam két és fél hónapig, belém ivódott a havasok gyönyörűsége, a „dva bratanki” valósága (egy zsák ruhával stafiroztak ki mindnyájunkat), ott tanultam meg táncolni, lengyelül is kicsit, máig tudom a lengyel himnuszot. Láttam Krakót, Varsót, hallottam a gurálok, a hegyi pásztorok énekét, láttam fokostáncukat csodás halinaruhájukban. Mindennap borzongva néztem a Giewont sírhantmeredek sziklatömbjét.

Milyen volt 1956 a dombról nézve?

Lánggal lobogó. Mármin a Levéltár. A teraszunkról láttuk, ahogy ég. A fölöttünk lakók Recskról hazatért egykori katonatisztje kijelölte a ház legbiztonságosabb helyét a pincében, ha netán... Néhány puskalövésre, sorozatra emlékszem a Budagyöngye felől. Sorban álltam hajnalonta kenyérért, megsirattam az említett család, benne legjobb barátom disszidálását, jártam anyámmal gyalog a Törökvészről a Szabadság térre, ahol dolgozott.

Mit kaptál a Rákóczi Gimnáziumtól?

Szellemi épülesemet tekintve szinte mindent. Szinte, mert előbb el kell még mondanom, hogy a Torockó téri református gyülekezet, Joó Sándor, majd később atyai barátom, a teológus-filozófus-lapszerkesztő Vályi Nagy Ervin prédikációi és az egyház kebelén működő ifjúsági közösség majdnem annyit adott hozzá ész-, műveltségbeli és lelki „csinosodásomhoz”, mint a középiskola. Összejöveleink felolvasások voltak, többnyire a népi írók, Németh László, Tamási Áron és mások műveiből. Sokat énekeltünk, jártunk kirándulni, koncertekre, tárlatokra.

A Rákóczi: akkor még tiszta fiúiskola volt, az egyik legkiválóbb Budapesten, remek tanárokkal. Egy részüket első igazgatóm, Temesi Alfréd magával vitte Madagaszkárra, ahol az UNESCO felkérésére az oktatásügyet irányította hat évig. Reálosztályba jártam, amelynek a matematika, fizika és a biológia volt az erőssége, s bár nekem kevésbé, mégis ezt választottam, mert az általánosban orosz helyett egy ideig angolt tanultunk, amit csak a reálban lehetett folytatni. Nehezen kezdtem az elsőt, mert 1958 telén, egy síverseny után kiújultak izületi és szívbántalmaim; több hónapra kórházba kerültem, és az elmaradást bajos volt pótolni. Negyedikre sikerült: kitűnőre érettségiztem.

Noha az iskolában nem volt rajzoktatás, rajzsakkör viszont igen, s bár én nem jártam rá, vezetője, a kiváló festő, Nyerges Pál, miután megmutattam neki pár „művem”, kettőt bevett a sakkör kiállítására. A képzőművészet, illetve a formatervezés érdekelt; több rajzkörbe jártam, a főiskola álmát dédelgetve. De idővel felismertem, hogy ehhez nincs bennem elég tehetség. Másrészt harmadikban új magyartanárt kaptunk, Németh Géza személyében, aki később, az egyetemre kerülve, Németh G. Béla néven vált irodalomtörténeti iskolateremtő akadémikussá.

Fiatalossága miatt nekünk ő csak „a Géza” volt, hatalmas tudása, szuggesztív egyénisége, szemléletének, gondolatainak mehökkentő újdonsága azonnal lenyűgözte az osztályt. Tanítási módszere szöges ellentéte lehetne a mai reformpedagógiának: „prelegált”, azaz hetekig csak előadott. Minden órára kaptunk memoritert. Ez utóbbi kapóra jött a ballagáskor: az osztály testületileg felvonult testvér lányiskolánk, a Lorántffy aulájába, kórusban el-

szavalt az *Elbocsátó szép üzenetet*, majd a lányok nagy megdöbbenésére és öröme, végigballagta az összes osztálytermet. Géza csak per „a marxistákként” emlegette a kurzus meghatározó ítéseit 1960–61–62-ben, egyáltalán nem törődött a tankönyvvel, a filozófia, a zene és a képzőművészet összefüggéseiben kezdte tárgyalni a modern irodalmat. Adyt például a *Jelenések könyvével* indította, rendszeresen idézte Heideggert, Nietzschét és az egzisztencialistákat. Dosztojevskij, Baudelaire, Hölderlin, Rilke, Thomas Mann, Proust, Du Gard, Tomasi di Lampedusa, Gottfried Benn, Camus és a többi géniusz egyéniségének és műveinek nagyobb időt szentelt – még Ortega és Unamuno is belefért a tananyagába –, mint a kortárs magyar irodalomnak. De az akkor szinte ismeretlen Pilinszkyre, Hernádi Gyulára is felhívta a figyelmünket. Hesse *Nárcisz és Goldmundját* is ő adta a kezembe, már az érettségi után. Az alkotó személyiségválasztás-kényszerének, alapvető dichotómiájának, kettősségének gondolata egy életre elkísért. „Vagy élsz, szabadon, csapongó érzékekkel, [...] akad akkor néhány felséges öröm, de nincs oltalom a mulandóság ellen [...] Vagy védekezel, magadra zárod a műhelyajtót [...], de akkor lemondás az élet [...], elvész a szabadságod, el az élet minden öröme, teljessége.” Komplex módszerével nemcsak tárgyismeretet adott, hanem oktatott, nevelt is, gondolkodni tanított, magatartásmintákat közvetített. A vele töltött két évben többet tanultam, mint a bölcsészkar öt éve alatt. De elsősorban azt tudatosította bennem, hogy a magamféle, a „normálshoz” képest „selejtes”, betegeskedő figurák is megtalálhatják helyüket, identitásukat a művészetben, irodalomban. Tehát világgossá vált előttem, hogy alkatom szerint valami ilyesmivé kell, kellene lennem. S bár Géza leginkább az értekező prózához látott bennem hajlamot és tehetséget (a két legjobb érettségi dolgozat közül enyém lett az egyik), én inkább a bánatkóros költőkhöz vonzódtam. Szonettek kezdtem farigcsálni, hogy kivívjam szeretett mesterem elismerését, de kevés sikerrel: hiányolta belőlük az erőt, eredetiséget. Sőt, amikor megmondtam neki, hogy bölcsésznek jelentkeznék, rá akart beszélni, hogy valami komolyabb pályát válasszak, például az orvosit. Megdöbbenem.

Nem hallgattam rá, idealista, szolgálatközpontú fantazmagóriáim alapján először magyar–népművelés szakra jelentkeztem. Szerencsére a felvételin megállapították, hogy nem vagyok népművelő alkat. Akkor, Németh G. tanácsára gondolva, műtős lettem egy kórházban, hátha jól jön, ha mégis megpróbálnám az orvosit (biztos egzisztencia, egyszersmind szolgálat: gyógyítás – győzködtem magamat), de egy hónap után földhöz vágtam a felmosóröngyöt, és otthagytam a műtőt. Mesterem akkor megkérdezte: „Miért nem tanulsz spanyolul? Hatalmas nyelv, hatalmas irodalom, Latin-Amerika most van feljövőben,

biztos lehet jövőd veled, ha mindenáron bölcsész akarsz lenni.” És lőn. Pár hónap könyvből tanulás azonban nem volt elegendő, így csak előfelvételt nyertem. A katonaság alól felmentettek ugyan („selejtes”), de munkát kellett keresnem. Csekély családi kapcsolataink révén műszaki rajzoló lettem én is egy tervezőintézetben. A két év vesztéséből végül három lett (ismét a betegség); évet kellett halasztanom.

A gimnáziumban volt más tanárod is, akire szívesen emlíkezel?

Hogyne, több is, de akitől emberileg szintén nagyon sokat kaptam, az osztályfőnököm, a matek–fizikás Lantossy Károly volt. Aszketikus kinézetű, kicsit hadarós; talán magas homloka és rövid, göndör, fekete haja után a Krampusz nevet kapta. Negyedikben, az egyik sulibulin beszédbe elegyedtünk. Megkérdezte, mit olvasok épp, s mivel Pasaréten valamelyik ifis társam, a metafizikát is érintő beszélgetést követően akkor adta kölcsön Heidegger *Mi a metafizika?* című füzetkékjét, mondtam, hogy azt. Krampusz megbízott, hogy a következő osztályfőnöki órán tartsak róla kiselőadást. Ex nihilo nihil fit, semmiből semmi sem lesz – máig idézem. Lantossy emberi, pedagógiai nagyságát személyesen is megtapasztaltam: miután kiderült, hogy a példamegoldáshoz semmi érzékem, mindig elméleti kérdésekből feleltetett, amikre jobban állt rá az agyam. Hivatása áldozata lett: tudógyulladással is bejárt tanítani.

Végül 1965 és 70 között jártál az egyetemre. Hoztak-e újabb „csodákat” ezek az évek?

A tanulmányaim kevésbé, mindaz, ami az életformával járt, inkább. A filmek, a zene és a tánc. Az úgynevezett „nagy generáció” alapélményei a lazuló Kádár-korszakban, némi személyes adalékkal megspékelve. De a szabadsággal és személyes vetületével kell kezdenem. A szűkös, de csodás lakást, ahol már csak édesanyámmal éltem, át kellett engednünk családot alapító testvéreimnek, így kollégiumot kértem és kaptam: pesti létemre a patinás Eötvös Collegiumba költözhettem. Rajtam kívül talán csak Spiró Gyuri és (egy ideig) Hobo, Földes Laci jött pestiként a kollégiumba (kaptam tőle emlékebe egy mezőtúri katonaoövet). Ez már a zubbonyos-farmeres beat éra kezdete volt, de a kollégiumban még különöcségnak számított a tarisznyám, farmerem, katonakabátom. Többet jártam az egyetem mellé, a „Puskin-tanszékre”, az Eötvös Klubba, presszókba, kocsmákba, mint az órákra, a könyvtárakba. Az Eötvös Klub Hordójában rogyásig ment a rock and roll, a shake, az Omega zenéjére. A szükségszerű torzulást, hazugságot megkövetelő részvétel helyett a kívülről, az elveszettség életerzését tartottam és éltem meg őszintének, amiben persze már nagy része volt a beat-költőknek,

Kerouack *Útonjának*, a *Zabhegyezőnek*, de elsősorban, és mindenekelőtt (és fölött) a filmeknek. Hogyan lehet kívül kerülni bent maradni? – kérdeztem.

A képet, történetet (irodalmi tartalmat), zenét és filozófiát szintetizáló műfaj korosztályom talán legsodróbb szenvedélye lett, művészhajlamú bölcsésztársaim java, mint például Bereményi (aki csoporttársam is volt), Bódy, Dobai és még sokan, a filmcsinálás vonzásába kerültek. Én, nézőként, mindenevő voltam, de a filmrendezés titkos álma engem is megkísértett, még az érettségi után. Kedvenc filmjeim közül néhány: *Hamu és gyémánt*, *Vörös sivatag*, *Az édes élet*, *A vihar kapujában*, *Kopár sziget*, *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, *Tűz van, babám*, *Kakukkfészek* – és hosszan sorolhatnám. Mégis a csehszlovák új hullám egy kevésbé ismert, 68-ban készült alkotását emelem ki, amivel különösen azonosultam: *Kalimagdora kedvese* a címe, (cseh)szlovák, (nyugat)német remeklés, Leopold Lahola rendezte. Egy húsz év körüli fiatalember a történet főszereplője, akinek az évszakok váltakozásával együtt változik a magatartása. Tavasszal gyermeki, nyáron értelmes, csapongó érzékeit követő fickó, ősszel lelombozódik, csak pihenne, a telet pedig átalussza egy csodálatosan szép lány, Kalimagdora ágyában.

A magyar, illetve a spanyol szakon ért-e meghatározó élmény?

Jó szívvel emlékszem Tarnóc Márton régi magyar irodalom szemináriumára, de kedveltem Czine Mihály, Pándi Pál és Nagy Péter óráit is. Utóbbihoz írtam szakdolgozatot, Füst Milán prózájáról. Értékelni már nem ő értékelte, mert Párizsban volt, hanem Czine Mihály.

A spanyolon inkább kudarcok értek; eléggé gyatra nyelvtudásom szinte végig megmaradt. De Horányi Mátyás verselemző szeminárium, Kulin Katalin csaknem pajzán *Celestina*-félve és a berobbanó latin-amerikai próza iránti lelkesedése megragadott.

Az egyetemhez kapcsolódó, leginkább csodaszámba menő eseményt is a spanyol szaknak köszönhetem: közvetlenül a végzés után bekerültem az abban az évben Kubába induló ösztöndíjasok közé. Akkoriban Kuba kínált egyedül ilyen lehetőséget a spanyol nyelvterület országai közül, ami viszont nem csoda, hiszen Spanyolországtól, Latin-Amerika országaitól a szovjet blokk nem számíthatott ilyen jellegű támogatásra. A kubai ösztöndíj ráadásul kerek esztendőre szólt, s nekem, mivel már túl voltam a diplomán, semmilyen tanulmányi kötelességet nem jelentett. Gyakorlatban tanultam a nyelvet, sokat olvastam, három társammal sokat jártam színházba, moziba. A légkondicionált mozikban volt a legelviselhetőbb a trópusi hőség... Annyi élmény ért, hogy számot adni róluk ilyen pályaképben lehetetlen. Csak egyet emelek ki: egy hónapig tolmácsolhattam egy magyar írónak, akit az úgyne-

vezett forradalmi turizmus keretében látott vendégül a kubai Írószövetség, ami azt jelentette, hogy rendelkezésére bocsátott egy minduntalan lerobbanó Cadillacet (belügyes) sofőrrel, és megmutatta neki (nekünk) a sziget legszebb helyeit.

És milyennek tűnt a Castro-féle szocializmus?

Rémséges volt a paradicsomi tájon megnyomorított népességet látni. Egy példa, ami mindjárt át is vezet szorosabban vett tárgyunkhoz: fordítani kezdtem egy ottani író akkor sikeres kisregényét. A tolmácsolás összehozott a szerzővel, aki kedvesen segített, ha problémáim akadtak a szöveggel. Épp nála voltam, amikor beállított hozzá José Triana, a neves drámaíró (nálunk is játszották darabját), átmentek a szomszéd szobába, suttogva, de indulatosan beszéltek, nem hallottam, miről. Egyszer csak Triana csapkodni kezdte az asztalt, és hangosan káromkodott:

Csuday Csaba
a brüsszeli
Bozar Múzeum
Antoni Tápias-
tárlatán
2023-ban
Fotó:
Csuday Gábor

„A kurva anyjukat! Őt is elvitték? Rohadt szemetek!” Megfélemlítés, nyomorúság, jegyrendszer, korrupció – sorolhatnám. Szívszorító volt. De, hogy kerek legyen a világ: pont tíz év múlva a mi Írószövetségünk delegáltjaként jutottam el ismét Havannába, Tóth Évával és Moldovával, aki akkor írta Che Guevara-könyvét, anyagot szeretett volna gyűjteni hozzá, kevés sikerrel... Amikor meglátogattuk az ottani írószervezetet, hajdani szerzőm szövetségük egyik vezetőjeként üdvözölt.

Az egy év gazdag hozadékából csak két dolog. Relatív abszolút szabadságom sok időt hagyott a kreativitásra: megszerettem a szövegekkel való pepecselést, a fordítást, de saját ötleteimre (versek, próza-csírák, képek) is futotta. A másik: remek filmeket láttam az ottani Filmmúzeumban, például a nálunk alig ismert brazil „új hullám” java termését. Döbbenetes volt, amit ezekből a filmekből megéreztem: mennyire más a brazil, a kubai (a latin-amerikai?) ember viszonya a vérhez, az erőszakhoz, a gyilkoláshoz, a szerelemhez... Az az elementáris ösztön- és vitális erő áradt ezekből az alkotásokból, amely annyira jellemzi a karibi irodalmat, és amihez fordítóként nekem is szoros közöm lett később.

Miként alakult szakmai sorsod Kuba után?

A sors különös ajándékának tartom, hogy a Kubától máig érő fél évszázad első és utolsó fontos állomása a lapszerkesztés volt, két kiváló folyóiratnál: a *Nagyvilágnál* és a *Magyar Művészetnél*. De ahogy egyik kedves szerzőm, Borges mondja, mindegy, hol kezdődik valami, végül ügyis minden összeér.

A 60-as és a 70-es években a Nagyvilág az irodalmi élet egyik mértékadó fóruma, szerkesztőinek többsége tekintélyes professzor, műfordító, kritikus. Fiatalon, csaknem minden előzmény nélkül hogyan kerülhettél ebbe a rangos csapatba?

A latin-amerikai próza már említett világsikere magyarra főként: Kéry László, a főszerkesztő külön spanyol rovatot akart, spanyol diplomás vezetővel. Persze kellett hozzá a tanszék, Horányi Mátyás ajánlása. Első prózafordításom is ott jelent meg, még 1972-ben. De kétségtelenül kemény próba volt megállni a helyem a többiek között, akikből – Kéry szerint – bőven kitelt volna egy világirodalmi tanszék, bármelyik egyetemen. Az akadályt sikerrel vehettem, mert Kéry a pár hónapos szerződés lejártával státuszba vett, amihez az is kellett, hogy Kovásznay György otthagyja a lapot, és hogy – „rajzos” előzményeim alapján – főszerkesztőm a képrovatot is rám bízta.

A szerkesztés mellett fordíthattam prózát, verset, írhattam kritikát, válogathattam illusztrációkat a legjobb külföldi művészeti lapokból, aktuális budapesti kiállítások anyagából.

És ami szintén nagy előnye volt a lapszerkesztésnek: hagyott időt a könyvfordításra. Csaknem folyamatosan kaptam megbízást a kiadóktól. S mivel akkor már családos ember voltam, kellett a pénz is, hiszen a fizetések, honoráriumok akkor is nyomorúságosak voltak. A *Nagyvilágnál* töltött csaknem két évtized alatt mintegy húsz fordításkötetemet jelent meg, és több próza- és versantológiába kerültek bele munkáim. Saját verseimet is kezdte közölni az *És*, a *Confessio*, a *Magyar Nemzet*, a *Mozgó Világ*, sőt Sík Csaba bevett egyet *Mindenkori mesterek* című antológiájába, amiben híres képekhez társított verseket. Én a lasceaux-i barlang enigmatikus, *A Halott ember aknájában* látható falfestményről írtam (ez a vers címe); állítólag ez az első emberábrázolás, mintegy tizenötezer éves. A hanyatt fekvő pálcikaembernek madárfeje van, s bár halott, pénisze felmered, előtte karó, azon is madár, két bölény is látszik, egyiket a madárfejű halálra sebezte dárdájával, belei kilógnak, a másik kifelé megy a képből...

Hogy a pályakép teljesebb legyen, pár szóban vissza kell térnem a Kuba és a *Nagyvilág* között eltelt három évre: 1971 őszétől egy évig spanyolt tanítottam a Szinyei Gimnáziumban: elsős és érettségiző osztályom is volt. Simor András, korábbi vezetőtanáromat helyettesítettem; most ő ment Kubába egy évre. Innen nősültem: egyik évfolyamtársamat vettem el, akivel itt kollégák lettünk. A Szinyei után egy évig nevelőtanárként dolgoztam egy szakmunkástanuló-kollégiumban. Akkor fordítottam első nagyobb regényemet; egy venezuelai gerillatörténetet. Nagyon izgalmasan modern, a mobil-artra hajazó technikával íródott. Az állást újsághirdetésben találtam, ugyanúgy, mint a Filmgyárét, ahová újabb év után léptem át: rendezőasszisztensi tanfolyamot hirdettek bölcsészkar végzetteknek. Utána jött a *Nagyvilág* lehetősége, így választanom kellett: vagy a filmes cigányélet (ami egykori rendezői álmaim teljesülésével kecsegtetett), vagy a lapszerkesztés, a fordítás, az irodalom. Az utóbbi mellett döntöttem, remélem, helyesen, mind családi, mind szakmai szempontból.

Melyek a kedvenc, elméleti szempontból is jelentős fordításaid?

Mint említettem, Németh G. látott bennem hajlamot az elméletibb értekező prózára, de én nem igazán tartom magam elméleti embernek. Ha később, amikor szükségem lett a doktori cím megszerzésére, belemerültem is az irodalomelméletbe.

A fordítások. Talán jó médium lehetnék, mert ha jó szöveg kerül a kezembe, képes vagyok beleélni magam sajátos világába, legyenek bár egymástól annyira eltérők, mint Borges, Cortázar, Onetti, García Márquez vagy Vargas Llosa univerzumai. És talán ez az empatikus képesség az egyik előfeltétele a jó fordításnak. A másik, legalább

annyira fontos: az anyanyelv szókincsének, regisztereinek, stílusrétegeinek ismerete és érzékeny alkalmazása. Ez történhet tudatosan, de ösztönösen is. Végül is – tanultam később nyelvfilozófusaimtól –, minden fordítás: észleleteink, képzeleteink szavakba öntése.

Két példát mondok: Vargas Llosa erotikus kis könyve, a *Szeretem a mostohámat* az egyik, Octavio Paz filozofikus Duchamp-esszéje (*Meztelen jelenés*) a másik. A *Mostohához* a testiség költői szépségű regiszterét kellett megtalálni, amiben a magyar nyelv nem igazán jeleskedik (bár vannak erős kivételek, például Závada gyönyörűséges *Jadvigája*). Paz szövegének (noha velejéig erotikus az is), a gondolati kalandja volt izgalmas, kulturális antropológiai és elvont-fogalmi hálójának megfeleltetése mellett.

Miért és mikor fogtál neki a doktori tanulmányoknak?

Hogy erre válaszolhassak, előbb három kört kell tennem: a *Nagyvilágból* a nagyvilágba, onnan a tanári katedrára, végül vissza a lapszerkesztésbe. „Az örök visszatérés...”

A rendszerváltozás közeledtével a *Nagyvilág* hajója is süllyedni kezdett, hiszen koncepciója jellegzetesen szocialista termék volt, szovjet mintára. S mivel kollégáim között a változásnak és a vele járó „szolgáltatnak” olyan elkötelezett és befolyásos hívei voltak, mint Kiss Gy. Csaba vagy Szávai János, meggyőztek, hogy spanyolosként nagy szükség van rám a Külügyben. Így kerültem Madridba mint a követség MDF-csinálta diplomatája; öt évig tettem, amit kellett, lehetett. A kulturális kapcsolatok bővítésére nem igazán sok esély és lehetőség adódott, de ennek okai messzire vezetnének. Szerveztem kulturális napokat, kiállításokat, Duna-konferenciát, előadtam a „keleti országok” különleges helyzetéről több egyetemen, foglalkoztam a kinti magyarok ügyeivel stb. Fordítói szempontból persze felbecsülhetetlen ismeretekre tettem szert a spanyol emberekről, tájakról, szokásokról, kulturális, történelmi tudnivalókról.

Mit tartogatott a második kör?

Miután hazatértem, a Külügy elbocsátott, mondván, hogy „a továbbiakban nem tudunk képzettségének megfelelő munkát biztosítani...” Az akkor alakuló Pázmány fogadott be, először óraadó nyelvtanárként, majd, a Romanisztikai Intézet megalakulásával mint a spanyol szak megbízott vezetőjét. „Doktormutterem”, Kulin Katalin ajánlására és hathatós segítségével. A szakot akkreditálni kellett, a tanszékvezetéshez doktorálni kellett, s ha az is megvolt, a docentúra követelményeinek kellett eleget tennem. Közben tanításképes szintre frissíteni irodalmi ismereteimet, kialakítani, elsajátítani a civilizációs, fordítási és egyéb tárgy tanításához szükséges anyagot, módszereket. Vagyis az elsőség szépségei, nehézségei... Mire mindez meglett, elértem a nyugdíjkorhatárt, de az akkori

szabályok még lehetővé tették, hogy 2011-ig a posztomon maradjak. Akkor, noha vezető tanári megbízásom 2013-ig szólt, megszüntették a munkaviszonyomat.

Mit kaptál e visszatéréstől?

A Pázmányon töltött másfél évtized legnagyobb élménye a tanítás volt, amiből legtöbbet talán magam tanultam. A tanszékalapítás, a doktorálás tennivalói mellett nem sok időm és energiám maradt egyéb alkotómunkára, de azért került egy s más az asztalra. Az Intézet *VERBUM* című folyóiratába spanyol nyelvű esszéket írtam egyebek között Lorcáról, Unamunóról, tanszékemen a *Don Quijote* megjelenésének négyszázadik évfordulójához kapcsolódóan kötetet állítottunk össze. 2005-ben a legkiválóbb cervantisták tanulmányaiból én szerkesztettem és részben fordítottam kötetet, *Cervantes és a Don Quijote* címmel, ismertetőt írtam a magyar kiadások történetéről, ami a *Correspondences – Kapcsolatok / Hommage à Martonyi Éva* című kötetben jelent meg. Spanyol nyelvű előadást tartottam a 2006-ban Ljubljanában, majd 2007-ben Grazban rendezett Cervantes-konferencián; a *Don Quijote* magyar recepciójáról írott cikkemet a 2008-ban, Madridban kiadott *Gran Enciclopedia Cervantina* közölte az *Hungría* címszó alatt. Dolgoztam a *Művek lexikonába* és a Pál József szerkesztette *Világirodalomba*. Legnagyobb feladatom s talán teljesítményem Baltasar Gracián *A Hős* című barokk traktátusának fordítása volt, 2002-ben. A kereken százoldalas, meglepően modern szemléletű értekezést a korabelihez közelítő régies nyelven éreztem autentikusnak, s csaknem fél évig dolgoztam rajta.

Doktori disszertációd kapcsolódott-e addigi életutadhoz, szakmai múltadhoz?

Kulin Katalin az irodalomelméleten belül a narratológiát helyezte tanfolyama középpontjába. Sok szakirodalmat olvastunk, leginkább spanyolul, de angolul is. Mivel újdonság volt, kezdetben alig értettem a szaktudomány bikkfanyelvét. De a nyelvfilozófia, a dekonstrukciós elméletek, a szövegközpontú műelemzés egyre jobban érdekelt. Könnyű volt belátni, hogy az irodalom elsődleges valósága a mű, a szöveg, amely a külső és belső valóság határán tárgyasul. S Genette, Ricœur, Blanchot, Iser, De Man, Derrida és más gondolkodók nézeteivel ismerkedve egyre többször került elő a határ fogalma. A latin-amerikai prózában (ami Kulin Katalin legfőbb demonstrációs terepe volt), főként pedig az úgynevezett fantasztikus elbeszélés műfajában Borgesnél, Cortázaránál és másoknál is sokszor beleütköztem, érdekelni kezdett a kérdés, főként a határsértések. Kivált, amikor rádöbbenem, hogy saját, és mint láttuk, családorsom fordulói is többnyire ezen a mezsgyén, az átmenetiség, köztesség, a kívül is, belül is téridőzónáján estek meg. Értekezésem tárgyául

így ezt, a határproblematikát, annak filozófiai háttérét és Borges egyik novellájában való megjelenését választottam, a narratológia elemző módszereinek alkalmazásával. Címe: *Fantasztikus irodalom: Narráció a megismerés határán*. Oklevelem dátuma: 2001. A *fantasztikum mint határ, a határ mint fantasztikum* címmel az *Alföld* közölte dolgozatom egyik fejezetét. Még annyit a doktorinhoz, hogy az értekezést magyarul írtam, s mivel felerészre a filozófia és esztétika szakterületére kalandoztam, nagy segítséget kaptam hozzá az egzisztenciál-hermeneutika jeles professzorától, Bacsó Bélától, aki egyik bírálóm lett.

Mihez kezdél a Pázmány Egyetemtől való távozásod után, hogyan lettél a Magyar Művészet olvasószervezője?

A rám szakadó szabadságot igyekeztem saját alkotói terveim beteljesítésére felhasználni. Értekező prózai műveim gyűjteményét a Nap Kiadó adta közre 2014-ben *Fantasztikum, mágia, valóság* címmel, válogatott verseim és versfordításaim a Magyar Naplónál jelentek meg 2020-ban, a kötet címe: *Jelen, máshol, sehol*. Még 2011-ben nekifogtam egy autofikciós prózakötet megírásának, nemrég készültem el a végleges változattal, a címe: *A tisztás. DJ a Paradicsomban*; úgy százoldalnyi megjelent már belőle folyóiratokban, de a könyv még kiadatlan.

Ami a *Magyar Művészethez* kerülésemet illeti: szép történet, ez is szinte csodaszzerű. A 2013-ban induló lap alapító főszerkesztőjét, Kulin Ferencet még a gimnázium után, a Széchenyi Könyvtárban ismertem meg; a bölcsészkaron már régi barátként üdvözöltük egymást. Később a *Mozgó Világ*, majd az MDF újra összehozott bennünket. 2013 egyik tavaszi napján egymásba botlottunk a metróban. Feri akkor megkérdezte, nincs-e kedvem dolgozni egy új művészetelméleti lapba. Hogy állandó munka, a lap szövegeinek gondozása lett belőle, ezt részint neki,

részint az MMA akkori főtítkárának, Kucsera Tamásnak köszönhetem, aki még a Pázmányról ismert. Közvetlen kollégáimmal, Árendás Józseffel, Róbert Zsófiával és persze veled is nagyon jó volt együtt dolgozni. Csodáltam Kulin találékonyságát, széles látókörét, kapcsolati hálóját és a laptervek összeállításakor készségét az új ötletek hasznosítására. Igazi közösségi munka volt. Szerettem a szövegekkel bíbelődni, sokat tanultam a kiváló esszé-tanulmányokból. Szerettem a lap albumszerű formátumát is, valóságos műtárgy lett minden szám, bár inkább könyvtári olvasásra alkalmas, mint járművön vagy ágyban. Kisebb formáját is kedvelem, és gyakoribb, negyedév helyett kéthavi megjelenését is üdvözöltem. Az új stáb remek munkát végez, úgy látom; a lap továbbra is fontos kapcsolatot, elméleti tájékozódást kínál az MMA tagozatainak és az érdeklődő olvasóknak. S noha Kulin Ferencel együtt 2020-ban úgy döntöttünk, átadjuk helyünket a fiatalabbnak, öröm és büszkeség, hogy részese lehettem a magas színvonalú, nemes célokat szolgáló munkának. Büszke vagyok arra is, hogy megjelenhettem a lapban egy-egy kedvenc témámmal (Cervantes, El Kazovszkij, Bob Dylan, Roberto Bolaño, például). Örültem akkor is, amikor rám bízták a kitekintés rovat szerkesztését, megint csak tágithattam a magam szemhatárát is.

Nyolcvanéves lettél. Pályaképeden több fényt látni, mint árnyékot, több sikert, mint kudarcot. Adódik a kérdés: díjak, elismerések?

Díj egy sem. S „ha adná is már...” Elismerés igen. Kultúra-közvetítői, fordítói érdemeimért a spanyol állam 2004-ben, a magyar 2014-ben tüntetett ki. Nagy megtiszteltetés volt, ahogyan az MMA és az MTA köztestületi tagsága is.

Köszönöm a beszélgetést!